

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
----------------------------	----------

Розділ 1

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК

НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ ОПІШНЕ	12
---	-----------

1.1. Коротка історична довідка (<i>Оксана Ликова, Олесь Пошивайло</i>).	12
1.2. Історичні карти території, на якій розташований населений пункт Опішне (<i>Олександр Хлюпин, Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному</i>).	24
1.3. Природні особливості місцевості, що визначають своєрідність планування та просторової побудови населеного пункту (<i>Олександр Хлюпин</i>).	39
1.3.1. Коротка характеристика природної складової ландшафту як найбільш сталого структуро- та формувального чинника (<i>Галина Осиченко</i>).	39
1.3.2. Ключові елементи природного ландшафту, його основні осі та вузли (<i>Валентина Троцька, Галина Осиченко, Олесь Пошивайло</i>).	40
1.3.3. Ступінь перетворень природного ландшафту людиною в процесі містобудівного розвитку (<i>Олександр Хлюпин</i>).	67

Розділ 2

ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ (<i>Галина Осиченко</i>).	72
--	-----------

2.1. Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови населеного пункту.	72
2.1.1. Перший етап розвитку населеного пункту: особливості планування та забудови.	73
2.1.2. Другий етап розвитку населеного пункту: особливості планування та забудови.	83

2.1.3. Третій етап розвитку населеного пункту: особливості планування та забудови.	101
2.2. Опис втрачених будинків, споруд та елементів озеленення, що мали важливе історичне або містобудівне значення.	124
2.3. Новітній період у смт Опішне.	128

Розділ 3

АНАЛІЗ АКТУАЛЬНОЇ

АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ

СИТУАЦІЇ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ (Галина Осиченко). 147

3.1. Аналіз фактичної планувальної структури населеного пункту Опішне.	147
3.1.1. Особливості історичного планування.	147
3.1.2. Опис меж територій пам'яток культурної спадщини й археологічних територій.	153
3.1.3. Роль територій з нерухомими об'єктами культурної спадщини та історичною збудовою у планувальній структурі населеного пункту.	153
3.2. Архітектурно-художні особливості історичної забудови Опішного.	155
3.3. Характеристика елементів історичного озеленення та благоустрою.	158

Розділ 4

АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВА КОМПОЗИЦІЯ

ТА ПЕЙЗАЖНО-ВИДОВА СТРУКТУРА

НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ

(Галина Осиченко). 160

4.1. Опис архітектурно-містобудівної композиції. Історичні та сучасні містобудівні домінанти, архітектурні акценти, ансамблі і комплекси.	160
4.2. Пейзажно-видова структура містечка.	161
4.3. Аналіз композиційного впливу об'єктів архітектури й археології.	173

- 4.3.1. Роль історичних архітектурних домінант, акцентів, ансамблів та комплексів у формуванні силуетів, панорам населеного пункту і внутрішніх перспектив. **175**
- 4.3.2. Аналіз негативної ролі дисгармонійних споруд **175**

Розділ 5

КОМПЛЕКСНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ НАСЕЛЕННОГО ПУНКТУ

- (Галина Осиченко)*. **180**
- 5.1. Узагальнена оцінка культурної спадщини населеного пункту. **180**
- 5.1.1. Об'єкти культурної спадщини Опішного за видом «історія». **181**
- 5.1.2. Архітектурна спадщина Опішного. **196**
- 5.1.3. Об'єкти культурної спадщини Опішного за видом «монументальне мистецтво». **228**
- 5.1.4. Об'єкти культурної спадщини смт Опішне за видом «наука та техніка». **235**
- 5.1.5. Об'єкти культурної спадщини Опішного за видом «археологія». **251**
- 5.2. Історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, об'єкти природно-заповідного фонду та цінні ландшафти. **278**
- 5.3. Аналіз зон охорони пам'яток культурної спадщини, що функціонують на час складання історико-архітектурного опорного плану. **284**
- 5.4. Загальна характеристика історичних ареалів населеного пункту. **284**
- 5.4.1. Опис меж історичних ареалів за планувальними та природними границями. **284**
- 5.4.2. Перелік нерухомих об'єктів культурної спадщини та історичної забудови, розташованих на території історичного ареалу. **293**

Розділ 6

ПРОЄКТ ЗОН ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ

СПАДЩИНИ (Галина Осиченко, Олександр Хлюпин)	308
6.1. Основні принципи охоронного зонування Опішного.	308
6.2. Межі ділянок історичного ареалу та територій зон охорони пам'яток	312
6.2.1. Ділянки історичного ареалу.	313
6.2.2. Зони охорони пам'яток археології.	313
6.2.3. Зони охоронюваного ландшафту.	317
6.2.4. Зони охорони археологічного культурного шару.	321
6.2.5. Зони охорони пам'яток та об'єктів історії, меморіального мистецтва, техніки.	327
6.3. Режими використання територій історичного ареалу.	330
6.3.1. Загальний режим використання територій історичного ареалу населеного пункту.	330
6.3.2. Режим використання територій окремих ділянок історичного ареалу населеного пункту.	332
6.4. Режими використання територій зон охорони пам'яток археології.	336
6.4.1. Режим використання територій та охоронних зон пам'яток археології.	336
6.4.2. Режим використання зон регулювання забудови пам'яток археології.	338
6.5. Режими використання територій в зонах охоронюваного ландшафту та цінного природного ландшафту.	343
6.6. Режим використання територій ділянок археологічного культурного шару.	350
6.7. Режим використання територій міста з історичною забудовою за межами історичного ареалу.	351

6.8. Перелік зон охорони пам'яток історико-культурної спадщини смт Опішне Полтавської області	352
Розділ 7	
ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПЛАН СМТ ОПІШНЕ (<i>Лариса Бородич</i>).	367
7.1. Сучасний стан містобудівної системи смт Опішне.	367
7.2. Основні положення генерального плану смт Опішне.	372
7.3. План зонування території смт Опішне.	377
7.4. Основні показники генерального плану смт Опішне.	386
ДОДАТОК А	
СПИСКИ НЕРУХОМИХ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ СМТ ОПІШНЕ (ЗА ТИПАМИ) ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ.	399
ДОДАТОК Б	
ІСТОРИЧНІ ПЕРСОНАЛІЇ, КОТРІ ПОВ'ЯЗАНІ З ІСТОРІЄЮ ОПІШНОГО (<i>Людмила Метка</i>).	416
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ АРХІВНИХ ТА ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.	427

ПЕРЕДМОВА

Трагічні події та війна, що відбуваються у нашій країні, змушують нас наново переоцінити роль історико-архітектурної спадщини міст та сіл для збереження національної ідентичності української культури.

Історичні міста і села відображають нашу громадську, національну і державну ідентичність. Історичний спадок віддзеркалює культурний код та самобутність усієї нації, окремого регіону, населеного пункту, місцевості. Історична архітектура та традиційне міське середовище формують уявлення про гармонію й естетичні смаки багатьох поколінь, програмують життєвий уклад, традиції і світогляд майбутніх українців.

Проблематика дослідження і збереження архітектурної спадщини великих міст не сходить зі шпальт газет, інтернет-видань та наукових збірок, але культурна спадщина маленьких міст, містечок і сіл, в основному, залишається поза увагою як преси, так і дослідників. А саме тут відтворюється культурний код нації. Самоідентифікація нації спирається на історичні здобутки кожного населеного пункту, сприймаючи, переосмислюючи та транслюючи їх у майбутнє, тим самим досягаючи безперервності і спадкоємності розвитку окремих спільнот, родин, населених міст та країни загалом. Питання збереження архітектурної та культурної спадщини міст і сіл є, власне, питанням збереження нації.

Книга присвячена архітектурно-містобудівній спадщини історичного селища міського типу Опішне Полтавської області. Немає людини в Україні, яка б не знала про це унікальне містечко. Опішне – містечко на семи пагорбах, що мають найвищі відмітки в Полтавській області, не тільки пам'ятає Північну війну 1709 року, але й упродовж уже трьох століть є колискою гончарства. Протягом 1894–1899 років у Опішньому діяла перша в Наддніпрянській Україні Опішнянська зразкова гончарна навчальна майстерня Полтавського губернського земства, а з 1912 до 1924 року тут працював Гончарний показовий пункт Полтавського губернського земства. Вони стали осередком розвитку гончарного шкільництва в Україні. Роботи учнів майстерень були відомі та користувалися

попитом у всьому світі. Досить відомими є перемоги опішненських майстрів на Всесвітніх Паризьких виставках, але взаємовплив опішненського гончарства і українського архітектурного стилю на початку ХХ століття ще потребує висвітлення. У вітчизняній архітектурній теорії цей стиль отримав назву українського модерну (В. Чепелик), за європейською класифікацією він має назву «український національний романтизм» (Ю. Івашко, Т. Антощук). Саме опішненським майстрам ми завдячуємо появою знакової пам'ятки архітектури в Полтаві – будівлі Полтавського земства (1903–1908, арх. В. Кричевський).

У книзі вперше надана комплексна історико-культурна оцінка території населеного пункту та використовується його історична назва – Опішне. Наведена коротка історична довідка і охарактеризовані історичні постаті, діяльність яких пов'язана з цим населеним пунктом. Розглянутий історичний та планувальний розвиток Опішного, встановлено три етапи його архітектурно-планувального розвитку. Вперше проведена систематизація культурної спадщини, визначені об'єкти культурної спадщини селища, що пропонуються для внесення до Державного реєстру пам'яток України. Через розгорнутий опис історичної спадщини передаються маловідомі широкій громадськості історичні події, постаті й атмосфера історичного населеного пункту. Результатом ґрунтового дослідження став історико-архітектурний план смт Опішне та проєкт зон охорони пам'яток культурної спадщини, що представлені у п'ятому та шостому розділах монографії. Вони призначені для містобудівної охорони пам'яток і природно-антропогенного ландшафту селища.

Монографія є результатом дослідницької роботи та виконана за матеріалами науково-проєктної документації «Історико-архітектурний опорний план селища міського типу Опішне Полтавської області (з розробленням зон охорони пам'яток культурної спадщини)», розробленої на замовлення Опішненської селищної ради у 2019 році. Науково-проєктна документація «Історико-архітектурний опорний план селища міського типу Опішня Полтавської області (з розробленням зон охорони пам'яток культурної спадщини)» була затверджена Міністерством культури України у 2020 році. Наша робота була розрахована передовсім на

місцеву громаду Опішного, бо надала їй знання для збереження і сталого розвитку культурної спадщини селища. Документація була використана при розробці генерального плану смт Опішня (ТОВ Полтаваекосервіс, 2020 р.), стислі матеріали якого представлені у сьомому розділі монографії.

У виконанні історичної частини науково-проектної документації під керівництвом **Олеся Миколайовича Пошивайла** були задіяні співробітники Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному:

Ликова Оксана Григорівна, керамолог, етнолог, науковий співробітник Відділу сучасної художньої кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному – історична довідка про населений пункт (р. 1.1);

Метка Людмила Олексіївна, керамолог, етнолог, старший науковий співробітник Відділу етнографії гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, кандидат історичних наук – довідка про історичні постаті Опішного (додаток А);

Троцька Валентина Іванівна, керамолог, археолог, старший науковий співробітник Відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному – довідка про історичні райони (кутки) містечка Опішне, співавтор розділу 1.3.2;

Міщанин Віктор Данилович, керамолог, етнолог, провідний науковий співробітник Відділу етнографії гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, кандидат історичних наук – інформація про історичні будівлі Опішного, співавтор підрозділу 5.4.2 та ілюстрацій рядових історичних будівель.

У наданні архівних матеріалів і вихідних даних з історії та археології містечка були задіяні:

– **Гейко Анатолій Володимирович**, археолог, керамолог, кандидат історичних наук, завідувач Відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, провідний науковий співробітник Відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства;

– *Дубинка Анатолій Григорович*, завідувач історичного музею при Опішнянській спеціалізованій школі I–III ступенів Зіньківського району, вчитель історії та правознавства;

– *Пуголовок Юрій Олександрович*, науковий співробітник Відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, старший науковий співробітник Відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства, кандидат історичних наук;

– *Шерстюк В'ячеслав Вікторович*, директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології Полтавської обласної ради, історик, археолог, пам'яткознавець.

У наданні вихідних даних та громадському обговоренні документації брали участь голова Опішненської селищної ради *Різник Микола Миколайович* та *місцеві мешканці*.

Креслення історико-архітектурного опорного плану та проекту зон охорони виконані *Мариною Васильєвою*. Фотофіксацію пам'яток і сучасного стану архітектурного середовища Опішного здійснили *Тарас Пошивайло, Галина Осиченко, Лариса Бородич, Олександр Хлюпин* у 2017–2019 роках.

Наші дослідження мають на меті популяризацію історії та культурної спадщини населених пунктів Лівобережної України. Монографія призначена архітекторам, містобудівникам та студентам архітектурних спеціальностей. Ця книга про архітектурно-містобудівну спадщину Опішного, але не лише про це – вона про людей, відомих і невідомих, що мешкали на цій території і зробили її унікальною. Ми ретельно фіксували кожне ім'я та прізвище, що зустрічали в історичних документах. Тому монографія для всіх, хто цікавиться національною культурною спадщиною та українською історією.

Галина Осиченко,
доктор архітектури, професор
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова

Розділ 1

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ ОПІШНЕ

1.1. Коротка історична довідка

Опішня – селище міського типу Опішнянської селищної ради Зіньківського району Полтавської області. Старовинне козацьке містечко Зіньківського повіту Полтавської губернії.

У березні 1923 року з Опішнянської та Більської волостей Зіньківського повіту був створений Опішнянський район, який до 1930 року входив до складу Полтавської округи. У 1925 році Опішні було присвоєно статус селища міського типу. З 1932 до 1937 року район перебував у складі Харківської області, з 22 вересня 1937 року віднесений до Полтавської області. 1962 року район був об'єднаний, та Опішня увійшло до складу Зіньківського району. Опішнянська селищна рада Зіньківського району Полтавської області заснована в 1927 році. До складу Опішнянської селищної ради належать смт Опішня та села: Васьки, Вільхове, Діброва, Карабазівка, Міські Млини та Яблучне.

Смт Опішня розміщене на сході Полтавської області. Примикає до села Попівка. Неподалік селища біля села Міські Млини протікає річка Ворскла. За 5 км на захід від Опішні зареєстрована абсолютна відмітка рельєфу Лівобережжя області – 202,6 м. Територія Опішні – це найвищі точки Полтавської області з горбистим рельєфом та сімома Фесенковими пагорбами.

Населення селища за даними 2017 р. – 5,349 тис. осіб.

Селище міського типу Опішня займає територію на правому березі річки Ворскла, за 45 км від Полтави та в 38 км від Зінькова (автодорогами). Вище за течією Ворскли на відстані 4 км від Опішні розташоване село Глинське, нижче за течією на відстані 1 км – село Міські Млини, на протилежному березі – село Ольхове. Через селище і поряд з ним проходять автомобільні дороги Н-12 (Суми – Полтава), Т-1701 (Гребінка – Пирятин – Кулажинці до